

Szent vagy eretnek?

Fedeles Tamás előadásában Girolamo Savonarola és a késő középkori egyház ellentmondásaitól cseppet sem mentes kapcsolatát mutatja be.

Elhangzott a Történelemtanárok (16.) Országos Konferenciáján (2006)

Az előadás címében megfogalmazott kérdés egy 15. századi karizmatikus személyiség ambivalens megítélésére utal. Az ember földi életének két végletét jelölik a sanctus – szent és a schismaticus, hereticus – eretnek jelzők, aszerint, hogy a Katolikus Egyház tanítását,

értékrendjét milyen mértékben valósította meg, hitét hogyan élte meg. Magától értetődő, hogy a keresztény emberek döntő többsége egyik csoporthoz sem sorolható, azonban kétségtelen tény, hogy a Krisztushívők számára is mindenkor szükségesek a pozitív, követendő példaképek, ugyanakkor az emberrel született gyarlóság miatt a negatív, elrettentő minták sem nélkülözhetők. Fokozottan érvényes e megállapítás a középkor évszázadaira, amikor a társadalmi érintkezések valamennyi szféráját, az emberek mindennapjait a hitből fakadó vallásos cselekmények hatották át. A 13. századtól az egyház legfelsőbb vezetésének vált kizárólagos jogává a szentek sorába emelni az arra érdemeseket, s ugyancsak e század derekára épült ki az egyház hivatalos tanításától elhajlók felkutatását végző hivatal, az inkvizíció is. Így tehát Róma szava döntött a glória és a máglya kérdésében. Az elmarasztaló ítéletek közül később számos alkalommal bebizonyosodott, hogy különböző körülmények következtében téves döntés született, mint pl. a templomos nagymester Jacques de Mollay és társai esetében. Néhány ízben az egyház meg is tette a megfelelő lépést, így az Orleansi Szűzet kanonizálta, míg a közelmúltban Galileo Galileit rehabilitálta. Savonarolát ugyancsak eretnekként emésztették el a lángok, jóllehet ő az egyházat eredeti tisztaságához kívánta visszavezetni. Tragédiájának legbizarrabb momentuma talán mégis az, hogy az a VI. Sándor pápa (1492–1503) küldte máglyára, aki a pápaság történetének egyik legsötétebb figurája volt.

Család, tanulmányok, szerzetesi élet

Girolamo Savonarola 1452. szeptember 21-én született Ferrarában, a padovai származású Niccolò Savonarola és a mantovai Elena de' Bonacossi frigyéből. Ő volt a harmadik fiú a családban, majd még két öccse és két húga született. Apja a város jegyzőjeként tevékenykedett. Atyai nagyapja, Michele a család legkiemelkedőbb, legismertebb tagja, ugyanis elismert orvosként működött, mi több a padovai egyetem orvosi fakultásának egyik ünnepelt professzora volt. Girolamo születése előtt nyolc esztendővel, 1444-ben érkezett Ferrarába az Este család invitálására. Itt az uralkodó hercegi família orvosa és emellett az egyetem tanára lett.

Girolamo első mentora természetesen tudós nagyapja volt, aki a medicina művelése mellett előszeretettel tanulmányozta a Szentírást, és a skolasztika mestereinek, mindenekelőtt Clairvauxi Szent Bernát és Aquinói Szent Tamás munkáit. Nagyapja egészen haláláig (1468) irányította az ifjú szellemi fejlődését. Ezt követően az európai hírű ferrarai egyetemen a kor képzési rendszerének megfelelően először a szabad művészeteket sajátította el, majd a doktori vizsgát követően az orvosi karon folytatta tanulmányait. 1470 táján váratlan esemény történt életében, ugyanis egyes – kellő kritikával kezelendő – források szerint ekkortájt szeretett bele egy a szomszédos házban élő fiatal leányba. Mindenesetre az ifjú szívében fellobbant heves érzelmek nem értek célba, az előkelő firenzei Strozzi családból származó hajadon ugyanis kosarat adott a kezét kérő fiatalembernek.

Nem tudni, hogy e csalódás milyen mértékben járult hozzá későbbi döntéséhez, mindenestre 1475-ben arra az elhatározásra jutott, hogy tagja lesz Szent Domonkos rendjének. Bolognába utazott és csatlakozott a prédikáló testvérek rendjéhez (Ordo Predicatorum). Családját csak beöltözését követően értesítette döntéséről, levelében részletesen beszámolt elhatározása okairól, melyek alfája és omegája az Itália-szerte tapasztalható erkölcsi romlottság, a keresztény emberhez méltatlan életmód volt. 1476-ban kezdte meg teológiai tanulmányait

Bolognában, majd 1479-től a ferrarai konventbe rendelték a novíciusok magiszterének. 1481-ben a Ferrara ellen készülődő pápai-velencei háború következtében megszűnt az egyetemi oktatás, így Girolamo is elhagyta a várost.

1482-ben a lombardiai domonkos kongregáció nagykáptalana a firenzei San Marco kolostor lektorának nevezte ki. Fő feladata a szerzetes növendékek biblikus ismereteinek megalapozása volt, a Szentírás szövegeinek irodalmi értelmezésén keresztül. A tanítás mellett prédikációkat is tartott a városban, elsősorban saját kolostorának templomában. Emellett más templomokba is meghívták, így 1484 nagybőjtjében a San Lorenzo egyházba, ahol kevésbé filozofikus és művészi prédikációival finoman fogalmazva sem aratott kimagasló sikert az őt hallgatók körében. A következő két esztendő húsvétot megelőző időszakában San Gimignano-ban próbálta meg kiköszörölni a hitszónoki kvalitásain esett csorbákat. 1487-ben a bolognai rendi főiskola (studium generale) teológus magiszterének nevezték ki, amely kétségkívül nagy előrelépésnek számított.

Ez a megbízatása mintegy két esztendeig tartott, majd ezt követően 1490-ig ismét a ferrarai konventben találjuk. Szülővárosban és a környező vidéken, így Bresciában, Genovában, Paviában folytatta szentbeszéd-sorozatát. 1490 nyarán, a Comoban tartott rendi káptalan ismét Firenzébe helyezte az ekkor már ismert prédikátort, lektori minőségben. Áthelyezését egyaránt szorgalmazta Firenze tényleges ura Lorenzo de' Medici (1449–1492), az őt nyolc esztendeje ismerő Giovanni Pico della Mirandola gróf (1463–1494), valamint a Szt. Márk kolostor szerzetesei. Girolamo tehát visszatért az Arno-parti városba, ahol megkezdte munkáját és folytatta igehirdetéseit. Beszédeinek sikere következtében a szerzetesek mellett egyre több világi tűnt fel a kolostor kertjében, így hamarosan a kolostortemplom lett az új helyszín.

Népszerűségét mi sem mutatja jobban, minthogy 1491-ben őt hívták meg a firenzei székesegyház nagybőjti hitszónokának. A társadalom és az egyház erkölcsi és hitbéli megújulásának szükségességére figyelmeztető, szuggesztív beszédei jelentősen eltértek a korban megszokott híres prédikátorok szónoklataitól, ugyanis kevésbé a humanista ékesszólás (eloquentia), mintsem a prófétai feddés jellemezték. Szerzetestársai között makulátlan életével kivívott tekintélyének köszönhetően 1491 nyarán, a kolostor perjelévé választották, mely rendház vezetése alatt a dominikánus reformmozgalom (observantia) egyik centrumává fejlődött. Jelentősen növekedett a szerzetesi életet választók száma, mintegy 120 főre becsülhetjük a perjelsége idején (1491–1498) a kolostorba felvett novíciusok számát. A reform megőrzése és kiterjesztése érdekében mindenképpen szükségesnek tartották, hogy a firenzei kolostor vezetésével önálló rendi provincia jöjjön létre. Ennek érdekében Firenze és Milánó között nagy politikai kötékhúzások zajlottak, hiszen a milánói Sforzák meg kívánták őrizni a lombard rendtartomány egységét. Végül Oliviero Caraffa bíboros, a domonkos rend protektora elérte, hogy VI. Sándor 1493 májusában engedélyezte a Firenze központú önálló toszkán rendtartomány megalakulását.

A következőkben a késő középkori egyház állapotára fordítjuk figyelmünket, hiszen csak ennek ismeretében érthető meg igazán Girolamo Savonarola működése.

Az egyház 14–15. válsága és a korabeli reformkísérletek

A köztudatban a reformációt előidéző okok közt a reneszánsz pápák és a klérus életvitele, a javadalomhalmozás (*cumulatio beneficiorum*) jelensége, az egyházi hivatalok adás-vétele (*simonia*), és az elkövetett (sőt sok esetben a jövőben elkövetendő!) bűnökért kirótt penitencia pénzért történő megváltása (azaz a búcsúcédulák árusítása) állnak az első helyeken. Hangsúlyoznunk kell azonban, hogy a válság jelei nem a reneszánsz egyházfők pontifikátusával törtek felszínre, jóllehet az V. Miklós megválasztása (1447) és Luther tételeinek megfogalmazása (1517) között eltelt hét évtizedben váltak egyre markánsabbá.

Tulajdonképpen a krízis a 13. század végétől kezdett felerősödni, majd VIII. Bonifác pápa halálát (1303) követően a pápai udvar Avignonba költözése által még nagyobb lendületet kapott. A pápai kúria gyarapodó hivatali apparátusának eltartása egyre nagyobb összeget emésztett fel, miközben a korábbi bevételi források – mindenekelőtt az itáliai birtokokból származók – nagy része kiesett. A 14. század során egyre több pápai adószedő (*collector*) tűnt fel Európa országaiban, hogy a helyi klérus megadóztatása révén biztosítsa a kúriai alkalmazottak ellátását. Ugyanezt a célt szolgálta az egyházi javadalmak adományozásának – már korábban megjelent, ám részletekbe menően csak a – 14. század első felében kidolgozott rendszere. Ez lényegében azt jelentette, hogy a pápák igyekeztek valamennyi egyházi javadalmat ellenőrzésük alá vonni, lehetőség szerint saját jelöltjeiknek adományozni.

Számtalan francia és olasz klerikus jelent meg a kontinens országaiban, akik általában lelkipásztori szolgálat kötelezettsége nélkül (*sine cura animarum*) élveztek egyszerre több javadalmat. Az 1301 és 1526 közötti időszakot felölelő eddigi anyaggyűjtésem alapján, a kisebb-nagyobb magyar egyházi javadalmakat élvező mintegy 300 külföldi származású személy közel harmada volt francia és olasz. A javadalomhalmozás jelenségének érzékeltetésére egy a magyar egyháztörténetből is ismert példát említek. VI. Kelemen pápa (1342–1352) egyik unokaöccse, a Dél-Franciaországból származó Vilmos kardinális (Guillaume de la Jugie) 1344 és 1374 között több mint egy tucat magyar javadalmat tartott kezében, e mellett számos stallummal rendelkezett szülőföldjén is.

A helyzetet tovább súlyosbította Bajor Lajos (1314–1347) és a pápaság feloldhatatlan konfliktusa, mely során a Wittelsbach uralkodó – igaz rövid ideig (1328–1330), de – ellenpápát is állított. A század derekán Cola di Rienzo római tribunussága nem kedvezett a pápa Örök Városba való visszatérésének, mely azonban egyre szükségesebbnek látszott. 1377 januárjában, XI. Gergely (1370–1377) végre Szent Péter városába érkezett (ekkor lett a Vatikán a székhelye), azonban hamarosan elhunyt. Az 1378-as kettős pápaválasztással jutott a nyugati egyház a reformációt megelőző történetének legmélyebb pontjára. Igyekeztek a válságot mielőbb megoldani, ám az első komolyabb kísérlet – a Pisai Zsinat (1409) – még inkább aláásta az egyház amúgy is megkopott tekintélyét, ugyanis ettől kezdve három pápa működött; a korabeli helyzetértékelés szerint: az eddigi kettőséget „az átkozott hármasság” váltotta fel.

Végül 1417-re sikerült konszolidálni a helyzetet, V. Márton (1417–1431) személyében ismét egy feje volt Jézus Krisztus nyájának. A zsinati eszme térhódításának – ti. minden egyházi kérdésben az egyetemes zsinat szava a mérvadó, a zsinat a pápa felett áll (*concilium supra papam*) – következtében a konstanzi zsinatot (1414–1418) követően már 1423-ban Paviába hívták össze a konzíliumot, melyet rövidesen Sienába helyeztek át, ám „érdeklődés hiányában” rövidesen feloszlott. Ezt követte a Basel –Ferrara –Firenzei zsinat (1431–1445), mely

legfontosabb eredménye a római és az ortodox egyház uniója volt. A zsinat résztvevőinek egy része azonban mindvégig Baselban maradt, sőt V. Félix néven ellenpápát is választottak. Az új skizma egészen 1448-ig állt fenn.

A reneszánsz pápák pontifikátusának egyik általános jellemzője rokonaik nagymértékű támogatása volt. Jóllehet a bázeli zsinat megtiltotta a pápáknak unokaöccseik (nepotes) kinevezését a bíborosi kollégiumba, ezt a határozatot nem vették figyelembe. Az első Borgia-családból származó pápa, III. Kallixtus (1455–1458) számos rokonát és spanyol honfitársát vitte magával a Vatikánba, köztük Rodrigo Borgiát. A legszembetűnőbb változás IV. Sixtus (1471–1484) idején következett be, ugyanis nem kevesebb, mint nyolc neposát kreálta kardinálissá, amely teljesen megváltoztatta a bíborosi kollégium összetételét. A nepotizmus csúcspontját VI. Sándor pápasága jelentette, melynek részleteire a következőkben térünk ki. A pápaság tekintélyét soha nem látott mélységbe taszította, hogy mind VIII. Ince (1484–1492), mind VI. Sándor nyíltan vállalták törvénytelen gyermekeiket.

A főpapság életmódjában egyre inkább a világi elem került túlsúlyba. A nagy pompával megrendezett lakomák, vadászatok, a nyíltan vállalt ágyasok, nem egy esetben a tőlük született gyermekeik egyrészt botránkozást keltettek a mélyen hívő emberekben, másrészt igen kedvezőtlen példaként szolgáltak az alsópapság számára. Nem véletlen, hogy a késő középkori egyházmegyei zsinati határozatok ismételten hangsúlyozták a papok számára követendő helyes normákat (így a megfelelő öltözet, hajviselet előírása, alkoholfogyasztás, ágyastartás, szerencsejáték tiltása, a szentmise és a napi imádság lelkiismeretes végzése, stb.). Az egyházi rendhez méltatlan életmód mellett az alsópapság műveltsége sem volt kielégítő. A vidéki papság számára az 1382-es esztergomi zsinat, pl. nem írta elő a betűvetés ismeretét. Ugyancsak hasonló volt a helyzet sok kolostorban is.

Az egyház megújulását – amint köztudott – már Savonarola fellépése előtt is többen kezdeményezték, sőt maga az egyházi vezetés is szükségesnek tartotta. A viennei zsinaton (1311–1312) hoztak ugyan néhány reformhatározatot, azonban ezeket továbbra sem hajtották következetesen végre. A megújulás egyik jelentős szorgalmazója a németalföldi Gerhard Groote (1340–1383), miután súlyos betegségét követően három esztendő telt el egy Arnheim közelében lévő karthausi kolostorban, hitében teljesen megújulva az apostoli életnek szentelte magát. Nyilvánosan lemondott valamennyi egyházi javadalmáról, majd deventeri házában iskolásokat, majd felnőtteket kezdett tanítani. Hamarosan többen kívántak nyomdokaiba lépni, így jött létre a „deventeri közös élet testvérei” nevű laikus mozgalom. E társaság férfi és nő tagjai külön házakban éltek, de fontos hangsúlyozni, hogy semmiféle regulát nem követtek, pusztán az apostoli életeszmény szolgált számukra zsinórmértékül.

Groote szerep (diaconus) létre prédikálási engedélyt kapott, így Savonarolához hasonlóan számos beszédet tartott. E prédikációk súlypontjai a hit elmélyítése, Jézus Krisztus tanításának követése, és az egyházban tapasztalható visszaélések ostromozása voltak. Ez utóbbiból mindenekelőtt a kolostorok gazdagságát, a papok elvilágiasodását, a simoniát emelte ki. Természetesen azonnal fellépett vele szemben a klérus, kiváltképp a koldulórendek. Mindenesre az új laikus vallásosság a devotio moderna (szemben a régi egyházzal: devotio antiqua) egyre nagyobb területen talált követőkre. A kezdeményezés ez esetben a laikusoktól érkezett, céljuk az egyház válságából történő kivezetése volt. Hasonló gondolatokat fogalmazott

meg Prágában Konrad Waldhausen és Jan Milíč is.

Az oxfordi professzor, John Wyclif nevét sem hagyhatjuk említés nélkül, hiszen az ő tanaira alapozta saját mondanivalóját Jan Hus, s így egyértelmű a reformációra gyakorolt hatása. E két utóbbi személy esetében azonban fontos megjegyeznünk, hogy nem az egyházon belül képzelték el a reformokat, ugyanis nem csak az egyházfegyelmi kérdésekben szerettek volna eredményeket elérni, hanem az egyház tanítását vették kritika alá, dogmatikai reformokat szerettek volna megvalósítani. Konstanzban – Husz megégetését követően – szintén több reformhatározatot hoztak, ám ezek sem jelentettek valódi reformokat. Ugyancsak meg kell említenünk a szerzetesrendek megújítására tett kísérleteket. A bencés és különösen a ciszterci rend megújítását XII. Benedek (1334–1342) szívügyének tekintette, lévén ő maga is ciszterci szerzetes volt. A két nagy koldulórenden – a dominikánusokon és a ferenceseken – belül is jelentős eredményeket ért el az eredeti regula szigorú betartását hangsúlyozó, azt eredeti tisztaságában megőrizni kívánó 15. századi reformmozgalom.

A társadalom és az Egyház megújítója

Savonarola 450 ismert prédikációja két nagy témakört érint. Az egyik egyben működésének fő célja az egyház eredeti tisztaságának helyreállítása, valamennyi visszaélés megszüntetése, míg a másik a társadalom morális megújítása, amelynek szükségképpen meg kell előznie az egyházi reformokat.

Egyik 1494-ben mondott prédikációjában megjövendölte az „új Kyrosz” érkezését, aki méltó büntetésben fogja részesíteni a feslett erkölcsű Itáliát. Próféciája rövidesen beteljesült, mivel az említett esztendőben VIII. Károly francia király (1483–1498) a nápolyi trónért hadjáratot indított (1494/1495), mellyel véget ért az Appennini-félsziget életében a lodi békét (1454) követő, közel fél évszázados, többé-kevésbé békés időszak. Az ellenséges csapatok megjelenése következtében felkelés robbant ki Firenzében, mely során elűzték a Medici-famíliát a városból. A nép által már ekkor prófétaként ünnepelt barát elérte a francia uralkodónál, hogy csapatait hamarosan kivonta Firenzéből. A város polgárai ezt követően Savonarolát bízták meg a városállam kormányzati átalakításával, melyet az izzó szavú szerzetes örömmel vállalt. Girolamo testvér 1494 és 1498 között volt befolyással a város irányítására, azonban nem töltött be kormányzati pozíciót. Feddhetetlen életviteléből eredő tekintélyén alapult a Signoriára gyakorolt befolyása, tehát nem szabad a háttérből irányító önkényúrként értékelnünk. Az általa tanácsolt és támogatott reformok következtében ismét szerephez jutottak azok a Medici-érában mellőzött társadalmi rétegek, melyek támogatták mind a polgárok életének morális megújítására, mindpedig a világi papok, szerzetesek megreformálására tett erőfeszítéseit.

Firenzét tekintette a reformok kiindulópontjának, mivel ez a választott város, melyet Isten méltónak talált erre a szerepre, így a köztársaságban kell az erkölcsöket mielőbb helyreállítani, melyet más városok is követni fognak. „Fogadd Krisztust királyodként, helyezd magad a törvénye alá, amellyel kormányoz téged” – írta az Értekezés Firenze város rendjéről és kormányzatáról c. művében. Prédikációi kezdetben a firenzei gazdag patríciusréteg számára is intésül szolgáltak, hiszen a luxus és a korlátlan hatalom utáni mohó vágyukat állította szembe a keresztény értékrenddel. A polgárság romlott erkölceit ostorozó prédikációit tettek követték, ugyanis elveit valló, elsősorban fiatalokból álló csoportok járták Firenze utcáit, és a keresztény

mentalitással össze nem egyeztethető könyveket (elsősorban az újplatonizmus és az asztrológiával foglalkozó munkákat), luxusholmikát házról-házra összegyűjtötték, majd a főtéren fellobbantak a „hívságok máglyái”. Több művészre is nagy hatással voltak a feddéses, így pl. Alessandro Botticelli saját kezűleg dobta a tűzbe erkölcstelennek tartott festményeit, sőt – Giorgio Vasari feljegyzése szerint – a festéssel is felhagyott. Oly hatással volt rá a szerzetes, hogy egyik metszetén Savonarola hitének diadalát ábrázolta. Az egyik prédikációját meghallgató Michelangelóra akkora hatást gyakorolt a beszéd tartalma és tónusa, hogy szinte elmenekült a városból, egész életére megőrizte ezt az emléket.

Első alkalommal 1485-ben beszélt nagy nyilvánosság előtt az egyház megújításának szükségességéről: „Az egyház megostoroztatik, aztán megújul; mindez hamar bekövetkezik!” – szölt prófécijára. Alkalmasak voltak a körülmények, hiszen a kereszténység legjelentősebb ünnepének előkészülete idején, a nagybőjtben prédikált San Gimignano-ban. A legnagyobb problémának a klérus erkölcstelen életmódját, gőgjét és kapzsiságát tartotta. Egy 1493 adventjében elhangzott beszédében a következőképpen fogalmazott a papok romlottságáról. „A papok cicomás frizurát és szép selyemkabátot viselnek és díszesebben akarnak öltözködni a világiaknál. (...) Papot látsz, aki nyilvánosan játszik, kocsmába jár, ágyast tart és hasonló bűnöket követ el. Az apácák (...) egész nap világi ifjakkal fecsegnek. (...) Nem látszanak derék papok és pásztorok, nincsenek prédikátorok, akik az igazságot hirdetik, az egyházunkba az lép be, aki akar, s így tele van bestiákkal és vadállatokkal (...) Egyházunk kívülről nézve sok szép szertartást végez az egyházi szolgálat teljesítésére; szép miseruhákkal, nehéz függönyökkel, arany és ezüst gyertyatartókkal, sok szép kehellyel: mindez méltóságot kölcsönöz (...) De tudod, hogy mit akarok mondani neked? Az ősegyházban a kelyhek fából voltak, a papok pedig aranyból; a mai egyházban a papok vannak fából és a kelyhek aranyból (...)”

Egyházkritikájának valamennyi gondolata megtalálható a Zsoltárok könyvéről tartott harmadik prédikációjában, amely 1495. január 13-án hangzott el. Ebben tíz okot sorol fel, amely miatt az „Úr kardja [lesújt] a földre hamarosan és sebesen (Gladius Domini super terram cito et velociter)”. Ezek közt megtaláljuk a főpapok romlottságát, az igazak üldöztetését, a bűnök beláthatatlan sokaságát, a hit és szeretet háttérbe szorulását, a szentmiséken tapasztalható hanyagságot, stb. A válság gyökerét Savonarola abban látta, hogy a Szentírás olvasását elhanyagolták mind a klérus tagjai, mind pedig a hívek annak ellenére, hogy a Biblia a keresztény élet alapja, a keresztény ember tápláléka. A klérusnak kellene jó példával a helyes útra vezetni a híveket, de ehelyett méltatlan életvitelükkel irányítják magukra a figyelmet. „Az egyház alapjai a szentségek. A papok a gerendák, melyek megtartják ezt az épületet, és a szeretet az, amely az egészet összetartja. Oh papság, egyháziak és világiak, hol és hogyan tartjátok ti ezt az épületet?” Retorikájában nem tartózkodott az éles fogalmazástól, így pl. egyik prédikációjának egyenesen a „Szajha egyház” címet adta. E beszédében az egyház morális válságát meglehetősen vulgáris szavakkal érzékeltette. A klerikusok gyermekeiről a következőképpen fogalmazott: „Nézd, a papok korábban fiaikat 'unokaöccsöknek' nevezték, ma már többé nem 'unokaöccsöknek', hanem egészen nyíltan fiaiknak hívják őket.” Rómát erkölcsi fertőnek tartotta: „Nézd, Róma mennyire telve van gőggel, fényűzéssel, kapzsisággal, és szentségárulással! Nézd, hogy növekszik ott a gonoszok száma!”. Így természetesen a keresztény emberhez méltatlan, kicsapongásairól messze földön hírhedt VI. Sándort sem kímélte beszédeiben, hiszen maga a pápa szolgáltatta a hívek számára a legvisszataszítóbb példát.

Próféta a pápa ellen

Az egyházzal, kiváltképp a pápasággal szemben megfogalmazott éles kritikája szembefordította a pápával. A konfliktus az egyházfő botrányos, egyáltalán a keresztény emberhez méltatlan életvitele miatt keletkezett. A kortársak szemében ez az összeütközés szimbolikusan a következőket jelentette: egyik oldalon a Savonarolát jellemző felebaráti szeretet, a misztikus vallásosság és az erkölcsi nagyság, míg ezzel szemben a pápa által megszemélyesített hedonizmus, hatalomvágy, az alapvető keresztény erkölcsi normák figyelmen kívül hagyása állt.

Rodrigo Borgia vonzódása a női nem iránt, és kalandjai a kúrián belül is közismertek voltak. Erotikus kalandvágát még hetvenes éveiben is megőrizte (legkisebb gyermeke, aki szintén a Rodrigo nevet kapta, halála előtt egy héttel született). A kezdetektől egy dinasztia alapítását tervezte, mely a Borgia név továbbélése szempontjából volt fontos számára. Az egyházi elit Európa-szerte meglehetősen szoros összefonódásban volt a kontinens egyes országainak előkelő családjaival, így ez a törekvése egyértelműen racionálisnak tartható, azonban a dolog nagy szépséghibája, hogy ő volt az egyház evilági helytartója. A korszellemtől persze nem volt idegen, hogy még a bíborosok is szeretőket tartottak és gyermekeik születtek akár a hivatalviselésük előtt, akár közben (ugyanaz a helyzet az alsópapság, szerzetesség esetében is), azonban az effajta eseteket az egyháziak igyekeztek titokban tartani. Sándor pápa azonban nyíltan vállalta törvénytől kívül született gyermekeit, akiket közjegyző előtt is elismert. Ugyanígy nyilvánosan vállalta szeretőit, a nála tíz évvel fiatalabb Vanozza de Cataneist, akitől (az összesen tíz utóda közül) a négy legismertebb gyermeke született (Cesare [1475], Giovanni [1476], Lucrezia [1480], Jofré [1481]), majd Giulia Farneset (a tridenti zsinatot összehívó III. Pál [1534–1549] nővérét).

A gyermekeiről megfelelően gondoskodott, de a távolabbi rokonokról, ismerősökről sem feledkezett meg. A szűkebb család után a három leánytestvérétől származó unokaöccsök következtek, akik közül néhányan szintén kardinálisok lettek. A harmadik kört a távolabbi rokonok és a spanyol származású honfitársak alkották. A rokonok, és honfitársak a bíborosi kollégiumba is szép számmal bekerültek, az általa kreált 44 kardinális között megtaláljuk Cesare fia mellett öt unokaöccsét, valamint 18 spanyol származású honfitársát. Ugyanígy számos egyéb egyházi javadalmat adományozott rokonainak, földijeinek. A valenciai egyházmegye tulajdonképpen a Borgia „családi” javadalmának számított, hiszen 1429 és 1511 között a família egy-egy tagja állt az élén. Ugyancsak csalárd körülmények közt került Rodrigo Szent Péter trónjára. Az 1492 nyarán összeült konklávé egyik nagy esélyese Guilano della Rovere, a későbbi II. Gyula (1503–1513) volt. Ellentáborra Rodrigo Borgia-t favorizálta, majd hogy biztos befutó legyen a spanyol, az ambiciózus Ascanio Sforza a harmadik választási forduló előtt megvesztegette a Roverét támogató bíborosok többségét. A választás így abszolút szabálytalan módon zajlott le, hiszen tulajdonképpen anyagi előnyökért (pénz, egyházi javadalmak, meghatározó pozíciók) vásárolta meg a tiarát.

Savonarola első alkalommal 1495 elején kérdőjelezte meg VI. Sándor legitimitását, amikor a firenzei dóm szószékéről kijelentette, hogy az 1492-es pápaválasztás érvénytelen volt, mivel megvásárolták a szavazatokat. A pápa erre júliusban, egy levélben reagált, melyben egyrészt méltatta a szerzetes lelkipásztori erényeit, azonban felszólította, hogy haladéktalanul utazzon Rómába, és ott számoljon be arról, hogy mi alapján tartja magát Isten szócsövének,

prófétájának. Nyilván ezt a „meghívást” a pápa sem gondolta komolyan, de ezzel kezdetüket vették a barát elnémítását célzó jogi lépések. Közel két hónap elteltével a pápa egy második brevét adott ki, melyben a San Marco kolostor kiváltságos (exempt) helyzetét megszüntette, a priort – jelen esetben Savonarolát – pedig egy felsőbb, a pápa által „kézben tartott” vezető alá rendelte. Tulajdonképpen az egyházfő legfőbb törekvése a barát elhallgattatására irányult. Róma megvonta tőle a prédikálási engedélyt, ám 1496 februárjában oly népszerű szerzetes számára a város vezetése a pápai tilalom figyelmen kívül hagyását rendelte el, és a prédikációk folytatására kérte.

Ezzel a világi hatalom súlyosan megsértette az egyház szabadságát, Savonarola pedig a nyilvános engedetlenség vétkét követte el. Ő most azt hangsúlyozta, hogy sokkal inkább Isten iránt kell engedelmesnek lennie, mint az emberekkel szemben. Tulajdonképpen nagyon sematikus is fogalmazhatunk, hogy a karizma és a hivatali hatalom közti konfrontációról volt szó. Csak idő kérdése volt, hogy a diplomáciai képességeiről híres egyházfő megtalálja a megfelelő időpontot a prófétaként fellépő szerzetes elnémítására. 1496-ban, a nagyböjti prédikációs ciklusban Savonarola apokaliptikus szimbolikával megfogalmazott gondolataival támadta a pápát. Rómát Babilonnal azonosította, az Antikrisztus székhelyének aposztrofálta; egyenesen a 4000 szajha városának nevezte. A pápát egyre jobban nyugtalanította az apró termetű szerzetes kritikája. Emellett még nagyobb súllyal esett latba, hogy Firenze az Itáliát továbbra is veszélyeztető francia uralkodót támogatta.

A pápa megpróbálta az általa legmegfelelőbbnek tartott eszközzel jobb belátásra bírni Savonarolát, így felajánlotta számára a bíborosi kalapot, melyért cserébe a francia királlyal való szakítást kérte. (A politikai szempontok egyébként fontosak szerepet játszottak a Savonarola elleni fellépésben, ugyanis a pápa 1495-ben létrehozta a Szent Liga nevű szövetséget. Ennek tagjai a Pápai Állam, Milánó, Velence, a német-római császár, a spanyol király a francia törekvéseket kívánták megakadályozni a félszigeten, elsősorban Nápolyban. A maguk oldalára kí-vánták állítani a tradicionálisan francia-barát Firenzét, melyet leginkább Savonarola személye gátolt.) Magától értetődően ezt a tisztességtelen ajánlatot visszautasította, sőt tovább folytatta prédikációit, melynek következménye a kiközösítés lett (1497. május 13.). Ezt követően a város polgárai számára tehát két alternatíva maradt: a próféta személyén keresztül Istennek vagy a pápai utasításoknak engedelmeskednek. Ugyanakkor a helyzetet tovább bonyolította, hogy Firenze politikailag is erősen megosztott volt (három párt köré sorakozott fel a város polgársága), ráadásul gazdasági tekintetben is súlyos helyzetbe került. Savonarola Isten emberéből egyre inkább pártvezérré kezdett válni.

A pápa 1498. február 26-án kelt brevében a legsúlyosabb egyházi fenyítéssel, interdiktummal fenyegette meg a várost, amennyiben Savonarola nem hagy fel prédikációval. Ezt követően egy ferences javaslatára a barátnak tűzpróbát kellett volna kiállnia, mely által bizonyosságot nyerhetett volna mindenki, hogy valóban Isten embere vagy csak egy közönséges csaló. 1498. április 7-ére tűzték ki az eljárást, melyet óriási tömeg várt a Piazza della Signorián; hiába, ugyanis semmi nem történt. A polgárokon úrrá lett óriási csalódottság következtében túlsúlyba kerültek ellenfelei. Többen azonnal börtönbe akarták vetni, majd nyilvános büntetőeljárás során kívántak ítéletet hozni felette. 1498 virágvasárnapján valóságos ostrom alá vették a Szent Márk kolostort, végül Savonarolát és két önként csatlakozó társát, Domenicot és Silevestrot bilincsbe verve vitték el. A szerzeteseket a pápa által delegált inkvizítorok hallgatták ki, mely során

kínvallatással és a jegyzőkönyv meghamisításával próbálták céljukat elérni. A koncepció ítélet kimenetele nem volt kérdéses: eretnekként ítélték el. 1498. május 23-án a három dominikánust felakasztották, majd a város főterén tartott autodafét követően hamvaikat az Arno folyóba szórták.

Egy karizmatikus prédikátor sorsa

Girolmo Savonarola tevékenységének értékelésekor azt egyértelműen kijelenthetjük, hogy nem tartozott sem a korábbi, sem pedig a későbbi reformátorok sorába, jóllehet többen próbáltak párhuzamot vonni közte, és pl. Kálvin között, mondván mindketten egy-egy várost irányítottak. A Barát azonban valamennyi hitújítóval ellentétben nem az Egyházon kívül kereste a megújulás lehetőségét, hanem Krisztus misztikus testének földi, evilági tagjait kívánta a helyes útra vezetni. Nem az Egyház tanításán, a dogmákon kívánt változtatni, hanem a szó nemes értelmében vett egyszerűséghez kívánta visszavezetni elsősorban a klérust. Ahhoz az ősegyházban megvalósult életmódhoz, mely útmutatásai az evangéliumokban és Szent Pál leveleiben olvashatók. Ilyen – és csakis ilyen – értelemben – véleményem szerint – sokkal inkább a ferences rend megalapítójával, Assisi Szent Ferencsel állítható párhuzamba, mintsem Lutherrel, hovatovább Kálvinnal. Mi sem bizonyítja ezt jobban, minthogy a Kereszt Diadala (Triumphus Crucis) c. munkáját a Római Hittani Kongregáció (Congregatio de Propaganda Fide) többször megjelentette tankönyvként.

Végezetül a címben feltett kérdésre kellene egy elfogadható választ megfogalmaznunk. Jóllehet Savonarolát eretnekként ítélték el, ám ezt az ítélet körülményei és az ítélezők szándéka (végső soron a pápai akarat) már előre csaknem teljesen bizonyossá tette. Az általa megfogalmazott az egyházat és az egyházfőt érintő kritikák jogosságához kétség nem fér, melyet a hitújítók közelgő fellépése is igazolt. Nem képviselt az egyház hivatalos tanításával ellentétes nézeteket, nem kívánt elszakadni a Katolikus Egyháztól, így nem tarthatjuk eretneknek.

A szentség kérdésével kapcsolatban már nem ennyire egyértelmű a helyzet. Az kétségtelen, hogy minden tette mélyen átért hitéből és embertársai iránti szeretetéből fakadt, és amint láttuk oly magasztos célokat kívánt elérni. A személyiségéből fakadó állhatatossága, és nem utolsósorban konoksága révén azonban végső soron az egyik szerzetesi fogadalmát megszegte. Az engedelmesség különösen egy szerzetes esetében alapvető követelmény, melynek gyakorolása normál körülmények között nem okoz különösebb nehézségeket. A rendkívüli helyzetekben mutatkozik meg igazán, hogy az illető meg tudja-e valósítani ezt az erényt. Savonarola ezt nem tudta megtenni, és elfogulatlanul szemlélve a dolgokat az a körülmény sem menti fel, hogy éppen VI. Sándorral szemben tagadta meg az engedelmességet, amikor a kiközösítés ellenére prédikált. Vélhetőleg ez lehetett az egyik fő oka, hogy a szentté avatására irányuló eddigi kísérletek (1898-ban, halálának 400 éves évfordulóján; 1952-ben, születésének 500 jubileumán) nem jártak eredménnyel.

Felhasznált irodalom, források:

- CENTI, Tito Sante: Girolamo Savonarola aki felforgatta Firenzét. Bp., 2005.

- Dictionnaire des Cardinaux... Par M. L'Abbé MIGNE. Paris, 1857. (Triersième et dernière Encyclopédie Théologique, Tome trente et unième) 1741–1747.
- FEDELES Tamás: Külföldiek a késő középkori Magyar Egyházban. (sajtó alatt)
- GAMS, Pius Bonifatius: Series episcoporum Ecclesiae Catholicae. Ratisbonae, 1873.
- HIBBERT, Christopher: A Medici-ház tündöklése és bukása. Bp., 1993.
- KATUS László: Savonarola és Botticelli. Rubicon 2006/5–6. 54–55.
- NEUDECKER, Augustin: Kirche und Papsttum nach der Predigten und Schriften des Fra Girolamo Savonarola. Wien, 1954. (kiadatlan doktori értekezés a Bécsi Nemzeti Könyv-tárban)
- PETE László: Girolamo Savonarola, a költő a hitszónok és politikai gondolkodó. Debrecen, 1997. (Italianistica Debreceniensis. Jegyzetek 2.)
- PROSPERI, Adriano: Girolamo Savonarola. In: Mittelalter II. Hrsg. von Greshat, Martin. (Gestalten der Kirchengeschichte Bd. 4.) Stuttgart/Berlin/Köln, 1994.2 320–334.
- REINHARD, Wolfgang: Nepotismus. Der Funktionswandel einer papstgeschichtlichen Konstanten. Zeitschrift für Kirchengeschichte, 86 (1975) 145–185.
- REINHARDT, Volker: Der unheimliche Papst. Alexander VI. Borgia 1431–1503. München, 2005.
- Savonarola beszéde az egyház reformációjáról. Ford. PAULIK Károly. Nagybánya, 1910.
- SAVONAROLA, Girolamo: Prédikációk Aggeus prófétáról. Ford. Száraz Orsolya. Értekezés Firenze város rendjéről és kormányzatáról Szerk., Ford., Kísérő tanulmány PETE László. Gödöllő, 2002.
- SAVONAROLA, Girolamo: O Florenz! O Rom! O Italien! Predigten, Schriften, Briefe. Aus dem Lateinischen und Italiensichen übersetzt und mit einem Nachwort von LAAGER, Jacques. Zürich, 2002.
- SCHMUGGE, Ludwig: Kirche, Kinder, Karrieren. Päpstlichen Dispense von der unehelichen Geburt im Spätmittelalter. Zürich, 1995.
- SZÁNTÓ Konrád: A Katolikus Egyház Története I. Budapest, 1983.
- VASARI, Giorgio: A legkiválóbb festők, szobrászok és építészek élete. II. Bp., 1983.3

EGY MÁSI PORTRÉ A SULINETRŐL

<http://www.sulinet.hu/eletestudomany/archiv/1997/9707/savonarola/savonarola.html>

A szent eretnek

Savonarola

HÁMORI PÉTER ÍRÁSA

